

O. Andersdotter

En Botsfärdig

Synderstas Swane-sång,

af Hustruin

Bengta Anders
Dotter

Då hon för begångit mord på
sitt yngsta Barn, utstod sitt tim-
meliga Straff wid Listerby
Rättareplats d. 28 Fe-
bruarii 1770.

Sjunges som:

Kom o Jesu huru länge, ic.

Tryckt i År.

Om avrättningsvisor i skillingtryck

KARIN STRAND

SKILLINGTRYCKENS BROKIGA REPERTOAR av sångbara texter på allehanda teman har visor som rapporterar om verkliga brott och brottslingar varit en livskraftig kategori genom seklen. Från 1600-talet fram till 1900-talets början har visorna skildrat såväl namngivna som anonyma brottslingar från olika delar av landet, deras brott och inte minst deras straff.¹

Att brott säljer är ett faktum som var lika giltigt då som det är nu. Med tanke på att skillingtrycken var kommersiella alster är det inte så förvånande att det i synnerhet var grova brott, främst mord av olika slag, som fick visförfattarna att fatta pennan.

De skildrade brottslingarna var övervägande personer ur de lägre samhällsklasserna och tillhörde därmed samma sociala skikt som den presumtiva köpkretsen på gator och torg.² Det publikt intresseväckande med dessa fall var inte endast missdådens brutalitet och tragiska konsekvenser utan att det var fråga om försyndelser som straffades med döden.

En stor del av missdådarvisorna tillkom just med anledning av avrättningar. På framsidorna annonseras såväl delinkventens namn och brott som datum och plats för exekutionen. Tempusformen i tryckens titlar implicerar att deras vanligaste funktion var att rapportera om avrättningar som just ägt rum – en del tryck såldes bevisligen redan samma dag.³ Händelsernas aktualitet markeras i tryckuppgifter som att visan är ”tryckt samma dag”, ”tryckt i år” eller ”tryckt i

utgivet i samband med barnamörderskan Bengta Andersdotters avrättning i Listerby 1770. (KB:s skillingtryckssamling.)

tiden". Det finns även ett fåtal exempel på skillingtryck som annonserar avrättningen som en kommande begivenhet.

I visorna iscensätts den botfärdiga syndaren vid stupstocken, där han i ångerfulla bekännelser riktar sig såväl till Gud som till den församlade menigheten. Presensformen förstärker närvarokänslan som inbjuder till inlevelse i ögonblicket, även för senare läsare och för publik på andra orter. Som många upplagor vittnar om kunde dessa aktualitetsdoftande visor nämligen ha en stor spridning såväl geografiskt som tidsmässigt.⁴

Berättarperspektivet i första person ger rent språkligt uttryck för ett inifrån-perspektiv och ibland deklarerar även på framsidan att detta är brottslingens egna ord. Att det skulle förhålla sig så förefaller dock i de flesta fall vara osannolikt. Uppenbara orimligheter är versifierade beskrivningar av vägen till galgen och av sig själv som död och försonad. I ett tryck från 1836 formulerar till exempel bryggardrängen Carl Persson sina tankar både före och efter avrättningen,⁵ och i en visa tryckt 1859 är det själva stoftet efter distinktionskorpralen Hägg som har ordet.⁶

Även stilistiskt och i fråga om existentiell reflektion ligger texterna långt ifrån vad visornas lagbrytare kan antas ha på hjärtat. Snarare än att ge röst åt ett autentiskt subjekt är visornas jagform ett retoriskt-uppbyggligt grepp som också verkar för närhetsillusion. Genom den föregivet personliga bekännelsen i direkt tilltal till publiken inbjuds denna att spegla sig i den usle som ett varnande exempel.

Om det nu inte var dödsfången själv som skrev sin avskedsvisa, vem var det då? Detta är i allmänhet okänt eftersom författarna till missdådarvisor liksom till många andra visor i skillingtryck är anonyma. I enstaka fall har man kunnat påvisa författare i efterhand och av detta magra underlag framgår att det, åtminstone under 1800-talet, kunde vara fråga om en rätt heterogen skara: här återfinns journalister, folkbildare och litterära författare liksom präster och personer verksamma vid samhällsinstitutioner som Allmänna barnhuset.⁷ Den andliga prägeln och den moraliska tendensen är desto mer homogena i genren, och orden som läggs i brottslingens mun är ytterst kyrkans och statens fördömande av avvikaren. De tryckta visorna kan därmed ses som ett komplement till det avskräckande skådespel som utöver den rena straffutmätningen var avrättningarnas syfte. Hur betydelsefullt detta maktens budskap var för publiken kan man endast spekulera i. Säkert är att visorna i egenskap av sensationsmedier och nyhetsförmedling spelade en viktig roll i samtiden.

Avrättningsvisorna finner sin motsvarighet inom den brittiska traditionen av *broadside ballads*, där så kallade *goodnights* eller *last farewells* är en tryckt tradition som går tillbaka till 1500-talet.⁸ Den svenska traditionen har ett något yngre ursprung med tidigast bevarade visbelägg från 1600-talets slut. Genren fortlever här åtminstone fram till det offentliga dödsstraffets avskaffande år 1877.

I analogi med den officiella brotthistorien är majoriteten av protagonisterna i missdådartrycken män. Kvinnor utgör knappt en femtedel av huvudpersonerna men utmärker sig på andra sätt. Det bland kvinnorna enskilt mest förekommande brottet är en överträdelse med såväl socialhistoriska och sexualpolitiska implikationer som stark emblematiske laddning: barnamord. Detta är det enda grova brott som har dominerats av kvinnor i hela brotthistorien och som länge har associerats med ogifta kvinnor ur de lägre klasserna.⁹

Bakom rubriceringen barnamord kan en rad olika slags dåd gömma sig liksom mörka, delvis utforskade delar kvinnohistoria. I visorna tar barnamörderskan form som en schabloniserad synderska som avvikit från dygdens stig och i stället följt Satans röst. I fall med mord på eget (oäkta) barn rör moraliserandet i hög grad felande modersinstinkter, såväl i synderskans egen utläggning som i kommenterande kringtexter. Lägersmannens del i saken kommenteras så gott som aldrig.

Undersöker man de verkliga omständigheterna för visornas protagonister kompliceras bilden avsevärt. Som framgår i rättegångsprotokoll är morden nästan alltid sprungna ur förtvivlade situationer, inte minst som försök att undkomma skam och ekonomisk misär.

Ett särskilt motiv till barnamord som skillingtrycken inte berör är att mörda av önskan att själv få dö, det vill säga att begå ett brott för att dömas till döden. Sådana suicidalmord har varit långt vanligare än vad som framgår i såväl brottsstatistik som populär brottsrapportering och har periodvis varit det allra vanligaste motivet till mord, åtminstone i Stockholm.¹⁰ Fenomenet hänger samman med det starka självmordstabu som varit förhärskande både i kyrkans offentliga uppfattning och i folkliga föreställningar. Det finns en signifikant skillnad mellan självmördare och suicidalmördare som grupper betraktade, med avseende på både genus och klass. I förhållande till självmördarna var suicidalmördarna i mycket högre grad kvinnor, och i markant lägre samhällspositioner.¹¹ Offren var nästan uteslutande barn.

Ett sådant dåd döljer sig bakom skillingtrycket om Maria Elisabeth Runbom som stack ihjäl sin ettåriga dotter med en fällkniv sommaren 1744.¹² I visan

om Maja Lena Viberg, som sommaren 1774 slog ihjäl sin dotter – för att få dömas till döden! Mordet skedde i Stockholm och gav upphov till flera skillingtryck, däribland detta tryckt i Gävle 1775. (KB:s skillingtryckssamling.)

erkänner den djupt ångerfulla mörderskan att hon levt ett okristet liv: ”I synder jag framfarit/ af dem jag öfwat fler/ än land i hafwet fins”.¹³ Hon var därmed ett lätt rov för Satan som väckte det ”styggas wildjurshjerta” som glädde sig över barnets plågor. Förutom att delge publiken sina syndakval ber hon Jesus om förlåtelse för att frimodigt kunna möta döden.

I verkligheten var Runbom en fattig och sjuk änka. Efter att ha blivit krävd på hyran tvingades hon sälja den kopparpanna med vilken hon för sin försörjning tillredde dekokter mot reumatism.¹⁴ Någon hjälp av vänner var inte att räkna med sedan någon hade spridit ut rykten om att hon var liderlig. Mordet var den enda utväg hon såg för att komma ifrån en hopplös livssituation. Hon slutade sina dagar med två hugg av bodelsyxan på avrättningsplatsen utanför Söder tullport.

Bakom avrättningsvisornas uniforma titelsidor och moraliserande representationer finns många öden att avtäcka. Skillingtryckens versioner ger oss inte gärningspersonernas röster men påminner oss om gårdagens uppseendeväckande händelser, som kan tjäna som utgångspunkter för vidare frågor med bäring även på dagens medielogik. Hur ser förhållandet ut mellan faktiska händelser och deras populära representationer, och hur ska vi förstå denna mellanskillnad?

1. För vidare utredning om skillingtryck om brott, se Karin Strand, *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck*, Möklinta 2016, s. 135–218.

2. Jfr Sandra Clark, *Women and Crime in the Street Literature of Early Modern England*, Basingstoke 2003, s. xi.

3. Se t.ex. kommentar i *Stockholms Dagblad* 1827-07-30 om skillingtrycket *Dödspsalm för enkan Brita Christina Walin, född Wanselius, wid dess aflifwande den 28 Julii 1827; jemte en kort af henne sjelf meddelad underrättelse om hennes förnämsta lefnadshändelser*.

4. Se t.ex. skillingtrycket om Annika Larsdotter (O Larsdotter b i Kungl. bibliotekets skillingtryckssamling), ursprungligen utgivet i Stockholm samma år som hennes avrättning 1734 och omtryckt i Gävle så sent som 1776.

5. O Persson C, b, d, Kungl. bibliotekets skillingtryckssamling.

6. O Hägg, Kungl. bibliotekets skillingtryckssamling.

7. Se handskrivna attribueringar på skillingtryck på signum O i Kungl. bibliotekets skillingtryckssamling, däribland O Antonellos (Andreas Sundler), O Lindström (C.J.L. Almqvist), O Martin-Arosin (Sofia Sjöögren).

8. Clark 2003, s. 78.

9. Eva Österberg, *Tystnader och tider. Samtal med historien*, Stockholm 2011, s. 17; Annie Cossins, *Female Criminality. Infanticide, Moral Panics and The Female Body*, Basingstoke 2015, s. 2. Om barnamord i skillingtryck, se Karin Strand, *En botfärdig synderskas svanesång. Barnamord i skillingtryck mellan visa och verklighet*, Möklinta 2019.

10. Arne Jansson, "Mörda för att få dö", i Arne Jarrick & Johan Söderberg (red.), *Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850*, Stockholm 1994, s. 51.

11. Jansson 1994, s. 51.

12. Jansson 1994, s. 47.

13. O Runbom, Kungl. bibliotekets skillingtryckssamling (ur strof 3).

14. Jansson 1994, s. 47.